

POLOZAPOMENUTÉ VÁLKY

LUBOŠ TARABA

ROZUM PROTI VÍŘE

VELKÁ TURECKÁ VÁLKA 1683-1699

ROZUM PROTI VÍŘE

VELKÁ TURECKÁ VÁLKA 1683-1699

LEANDER RUSS

1857

5

LUBOŠ TARABA

ROZUM PROTI VÍŘE

VELKÁ TURECKÁ VÁLKA 1683-1699

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Ediční rada edice Polozapomenuté války

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc. (Ústav dějin UK a archiv UK)

prof. PhDr. Radek Fukala, Ph.D. (FF UJEP Ústí nad Labem)

doc. PhDr. Jan Halada, CSc. (FSV UK, Institut komunikačních studií
a žurnalistiky)

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc. (FF UK a Technická univerzita v Liberci)

prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. (FF ZČU, Katedra historických věd)

prof. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D. (Ústav historických věd,
Univerzita Pardubice)

Copyright © Luboš Taraba, 2021

Cover © Jiří Arbe Miňovský, 2021

Drawings © Martin Ďásek, 2021

Photos © Staatliche Kunsthalle Karlsruhe,

Wikimedia Commons, 2021

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2021

ISBN 978-80-278-0028-5 (print)

ISBN 978-80-278-1067-3 (ePub)

ISBN 978-80-278-1068-0 (mobi)

ISBN 978-80-278-1069-7 (pdf)

OBSAH

Na stezce Boží	9
Boží vojska	35
Zlaté jablko	66
Hra o čas	91
Liga skoro svatá	128
Nit tractieren	156
Bašta islámu	172
Děsivý podzim	193
Žádný pardon	217
Türkenlouis	236
Špatný rok	259
Slankamenská neděle	275
Nic moc	294
Amatér a fanatik	310
Slunce nechtělo zapadnout	334
Uti possidetis	354
Chronologie vybraných událostí	369
Prameny a literatura	373

VELKÁ TURECKÁ VÁLKA 1683-1699

mapa významných bitev

Slankamen
1691

místo a datum bitvy

POLSKO-LITEVSKÁ
UNIE

HABSBURSKÉ
ZEMĚ

Dunaj

Viedeň

Neuhäusel
(Nové Zámky)

Kamieniec

PODOLÍ

Viedeň
1683

Parkány
1683

Gran

Vác
1684

Buda

U

H

R

Y

Nagyharsány
1687

Zenta
1697

Olasch
1696

Lippa

Lugos
1695

Sáva

Esseg

Peterwardein

Titel

Temesvár

Grosswardein

Maros (Mures)

Moldávie

MOLDÁVIE

BOSNA

Slankamen
1691

Bělehrad

VALAŠSKO

Bukurešť

Sarajevo

Niš
1689

Vidin

Niš

BULHARSKO

Dunaj

BENÁTSKÁ
REPUBLIKA

REPUBLIKA
DUBROVNIK

Priština

ČERNÁ
HORA

Skopje

Sofie

Adrianopol
(Edirne)

Konstantinopol

ALBÁNIE

RUMELIE

NEAPOLSKÉ
KRÁLOVSTVÍ
(Španěl.)

Korfu
(Benát.)

ŘECKO

Egejské
moře

ŠKÁ
E

Středozemní
moře

Prevesa

Lepanto

Korint

MOREA

Athény

STAV PO KARLOVICKÉM MÍRU (1699)

vazalové osmanské říše

oblasti obsazené Habsburky

oblasti obsazené Poláky

oblasti obsazené Benáťany

0 100 200 300 km

„Necítím se vázán věřit, že tentýž Bůh, který nás obdařil smysly, rozumem a inteligencí, by chtěl, abychom jich nevyužili.“

Galileo Galilei, italský astronom, matematik (1564–1642)

„Ukaž mi, co nového přinesl Mohamed, a nalezněš tam pouze věci špatné a nelidské, jako je jeho příkaz šířit víru mečem.“

Manuel II. Palaiologos, byzantský císař (1350–1425)

Již téměř patnáct století dobývá Evropu „náboženství míru“, šířené často i ohněm a mečem. Jen pár desítek let poté, co se toto učení zrodilo během pouštních meditací rodáka z Mekky Muhammada ibn Abdilláh ibn Abdilmuttalib, čelil křesťanský svět doposud nepoznanému fenoménu „svaté války“. Už v roce 711 zahájili následovníci proroka invazi na Pyrenejský poloostrov. Půldruhého století nato se arabští piráti kochali z palub svých galér pohledem na omšelou a rozpadající se metropoli bývalé římské říše, nyní sídlo zástupce apoštola Petra na Zemi. A když se nositeli této víry v jediného boha bojujícího proti „přátelům Satanovým“ stali seldžučtí sultánové a po nich i příslušníci nomádkého kmene vedeného Osmanem, starý kontinent se otrásal v základech.

Následovala série „svatých válek“, v evropském provedení vedená na území „odvěkého nepřítel“ podle pravidla „obrana útokem“. Skončila po dvou stoletích porážkou křesťanského světa a novou, postupnou expanzí Osmanových potomků. Jejich útoky vygradovaly v první polovině 16. století, kdy se „machometáni“ zastavili před branami Vídně a chystali se dobýt Řím a po něm i Evropu. Byli však poraženi. Nejprve na Maltě, která se měla stát jejich odrazovým můstkem ke skoku do západního světa, a pár let nato u Lepanta. „Dlouhá válka“ na konci téhož století, v níž se znovu utkali Habsburkové, v tomto případě císař Rudolf II., s trojicí osmanských sultánů, skončila nerozhodně.

Pro konstantinopolské vládce však znamenala fakticky porážku, protože se po následujících šedesát let museli jen dívat, jak se Evropané hádají a vraždí ve jménu Boha, a oni to nedokázali a ani nemohli využít. A když se konečně nadechli k novému úderu proti „nevěřícím“, kteří si během třicetileté války i v následujících konfliktech rádně pouštěli žilou, neuvědomili se, že právě tento nejkrvavější evropský konflikt posunul jejich nepřátele kupředu natolik, že od té doby viděli jen jeho záda. Byť si někdy hleděli z očí do očí ze vzdálenosti délky šavle, ta se ve skutečnosti zvětšila na doštel muškety v rukách evropského pěšáka. Nebyl to však tento rozdíl, co rozhodlo. Zbraně či technika se dají snadno okopírovat. Ta hlavní změna spočívala v tom, že západní armády se proměnily na válečné stroje. Ač pomalé a těžkopádné, dalo se s nimi v bitvách manipulovat a řídit je, a přesně to jejich osmanským nepřítelům, kteří dále válčili „starým způsobem“ daným jejich vírou, unikalo.

NA STEZCE BOŽÍ

Jednačtyřicetiletý Mehmed IV., devatenáctý sultán osmanské říše, přezdívaný pro svou vášeň *Avci* (Lovec), vládl už pětatřicátým rokem. Třebaže ho šavlí zakladatele jeho dynastie, bájného Osmana, opásali už v šesti letech, příliš toho kromě ulovených zvířat nedokázal. Ale i zvěř začínala v poslední době docházet. I když si vzal deset tisíc naháněčů a lovců, úlovek byl někdy mizerný. Na sever od Dunaje to snad bude lepší, těšil se v polovině ledna 1683 po návratu z dalšího honu. Navíc by mu mohli konečně začít říkat *Gazi* – svatý bojovník. Příležitost se nabízela. Začínala nová „svatá válka“ proti *gávurům* (giaurům, „ďaurům“), modlícím se k jinému Bohu než tomu, kterého prorokoval Mohamed.

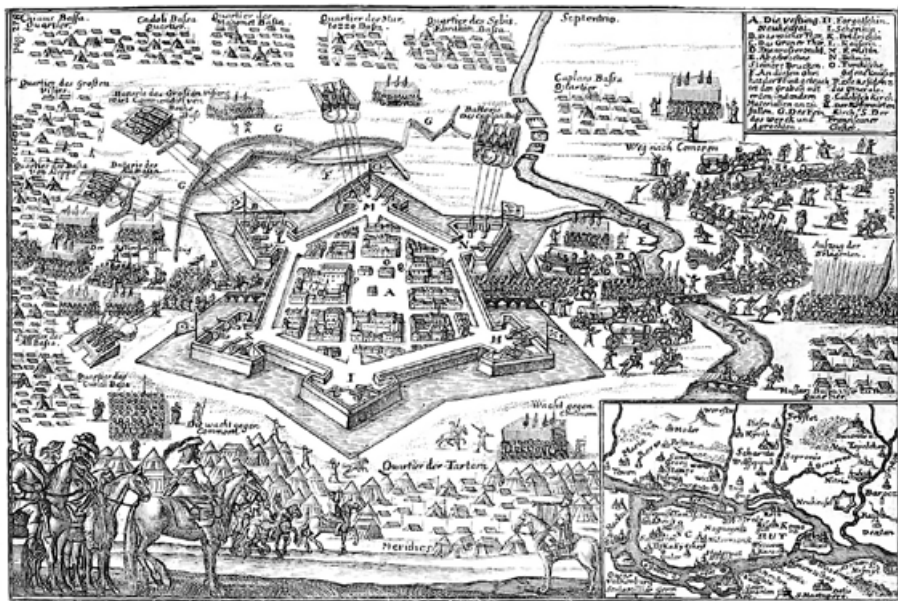
Milovníka přepychu Mehmeda, nechávajícího správu svého impéria v rukách jedenácti vezírů, do ní vmanévroval první z „nosičů vody“, jak zní překlad jejich titulu, Merzifonlu Kara Mustafa paša toužící už nejméně šest let po tom, aby se naplnila slova cestovatele Evliya Çelebiho o věži katedrály svatého Štěpána ve Vídni: „Kéž vznešený Alláh dovolí, ať se tato zvonice změní na minaret a kéž jednou odtud zazní volání k modlitbě.“ „Mazaný, nevěřící v Boha, krutý a lakomý“ devětačtyřicetiletý syn sipáhijského důstojníka Kara Mustafa, jak ho líčili benátští *bailové*, vyslanci na sultánově dvoře, byl podle nich neskutečně „ambiciózní“. Potom, co se díky

ROZUM PROTI VÍŘE

peněžům a podpoře velkovezíra Mehmeda Köprülüho propracoval až do čela státní rady, *divanu*, toužil vstoupit do historie jako ten, kdo se stane dobyvatelem bájné „říše zlatého jablka“. Až toto „jablko“ spadne Alláhovi do klína, nastane konec staré doby, věřili muslimové těšící se na „nové časy“. Ne nadarmo si Kara Mustafa pořídil sbírku map zemí střední Evropy, v nichž ho prý hodně přitahovaly bohaté Čechy a Bavorsko.

Naposledy se „Rakousko“, jak se v souvislosti s nově se objevujícími názvy „*Domus Austriae*“ či „*Monarchia Austriae*“ začínalo říkat habsburským zemím, utkalo s Osmany v šedesátých letech po pětasedmdesátiletém soužití, jež by se dalo charakterizovat jako permanentní pohraniční válka. Na víc si v Konstantinopoli, sužované po desetiletí „vládou žen“ a slabých sultánů, netroufali. Zaměstnávaly je úplně jiné starosti. Jen během osmi let se v mezidobí 1647–1655 vystřídalo šestnáct velkovezírů, z nich někteří skončili v rukách katů, popřípadě ve vyhnanství. Deset nejváženějších duchovních, velkých muftí, bylo v téže době vyhnáno. Jeden přišel o život. V asijské části osmanské říše došlo ke čtyřem povstáním, zatímco Konstantinopol jich zažila dokonce čtrnáct. Jenže pak se v září 1655 chopil řízení státu negramotný sedmdesátiletý Albánc z Rudniku Mehmed Köprülü. Z janičáře to přes kuchaře a správce stáji v sultánově paláci Topkapi dotáhl až na pomyslný vrchol do křesla velkovezíra. Když tento analfabet vládnoucí prostřednictvím písemných rozkazů a instrukcí poslední říjnový den roku 1661 umíral, měl na svém kontě vedle šestatřiceti tisíc popravených také patnáctým rokem se vlekoucí válku s Benátkami o Candii (Krétu), ale hlavně stabilizovanou říši rozšířenou o doposud autonomní Sedmihradsko, odvádějící do sultánovy pokladny každoroční tribut čtyřicet tisíc zlatých. Toto knížectví dlouho představovalo nárazníkové pásmo mezi Rakouskem a osmanskou říší, ale postupem času nabývalo pro obě strany na významu natolik, že se z něj stávalo pomyslné jablko sváru.

Teprve šestadvacetiletý Ahmed Köprülü, který zaujal na patnáct let otcovo místo, se projevil jako nadaný dědic. Už dva roky poté – zatímco jeho švagr Kara Mustafa, který byl dosazen spolu s ním do *divanu* jako *kaimakam*, tedy velkovezírvův zástupce v době jeho nepřítomnosti v hlavním městě, převzal řízení země – Ahmed, zvaný „Moudrý“ (*Fazil*), vytáhl proti Vídni. „Vy nevěřící psi. Co máte co dělat s pádišáhovou zemí. Válka, válka, válka,“ reagoval na rakouskou snahu dosadit za nového sedmihradského vojvodu generála Jana Kéményho. Dopadlo to tak, že Ahmed Köprülü potvrdil sedmihradským panovníkem Michaela Apafyho a hned nato vpadl se sto šedesáti tisíci muži do Maceristanu, jak Turci nazývali Uhersko. Cestou k císařskému rezidenčnímu městu si odskočil k údajně tehdy nejmodernější rakouské pevnosti Neuhäusel

Obléhání Neuhäuselu (Nové Zámky) v roce 1663.

ROZUM PROTI VÍŘE

(Nové Zámky), postavené před dvaceti lety na levém břehu řeky Nitry v Horních Uhrách. Zmocnil se jí koncem září. Ve Vídni to vyvolalo takovou paniku, že ze sta tisíc obyvatel jich během jediné noci uprchlo pryč až sedmdesát tisíc. Silné deště Köprülüho postup na Vídeň nakonec zastavily a donutily ho stáhnout se na zimu do Bělehradu, ale nezabránily mu dále se zaobírat plány, jak příští rok tažení na Vídeň úspěšně dokončit.

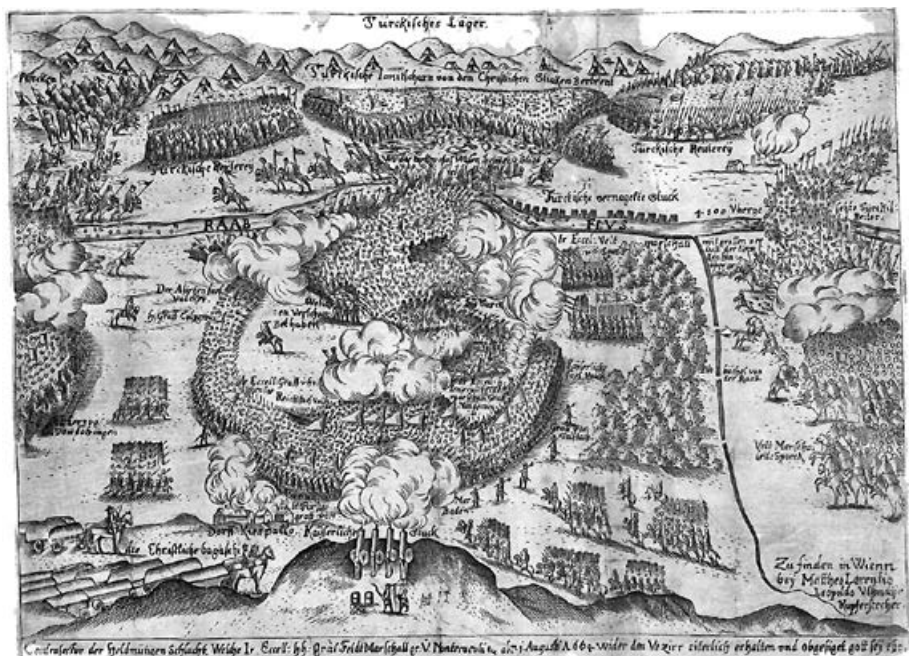
Tataři plundrující okolí Mikulova a Brna spolu se zprávami o pádu Neuhäuselu vydělili křesťanskou Evropu natolik, že říšské stavy zvýšily „tureckou pomoc“ pro císaře Leopolda I. hned trojnásobně. Dokonce i francouzský král Ludvík XIV., jinak stejně jako jeho předci spojenec Konstantinopole, poslal následující rok svému habsburskému bratranci pět tisíc mužů, aby mu pomohli bránit jeho hlavní město. Vášnivý milovník lovu a hudby Leopold, jen o málo mladší než Ludvík a Mehmed, se spoléhal vedle malé armády hlavně na modlitby. Tento odchovanec jezuitů se původně připravoval na duchovní kariéru, ale neštovice, které v červenci 1654 zabily jeho staršího bratra Ferdinanda, z něj učinily dědice trůnu, jenž se teď otrásal v základech.

Pouhých deset měsíců po pádu Neuhäuselu se Starým světem rozletěla v prvním okamžiku neuvěřitelná zpráva o porážce, kterou dvakrát tak silným „machometánům“ uštědřil veterán z třicetileté války maršál Raimund hrabě Montecuccoli, a to první srpnový den roku 1664 u řeky Raab (Rába) poblíž cisterciáckého kláštera v Mogersdorfu (St. Gotthard, Szentotthárd).

Oč více radosti toto první velké rakouské vítězství nad Turky, kterých padlo asi deset tisíc, na kontinentu vyvolalo, o to větší rozčarování zavládlo hned nato. Málokdo si – na rozdíl od tehdy pětapadesátiletého Montecuccoliho – uvědomoval, že „nepřátelé svaté víry“ sice prohráli jednu bitvu, ale nebyli poraženi. Dvacetiletý mír, uzavřený už osm dnů po bitvě ve Vasváru (Eisenburg) a stvrzený

koncem září v Neuhauselu, měl pro císaře Svaté říše římské (národa německého), českého a uherského krále, rakouského arcivévodu Leopolda nezanedbatelnou hodnotu, byť s hořkou pachutí. „Při pohledu na tu strašnou bídu a nebezpečí pro Evropu, rakouský dům musí vědomě snášet od Francie její svazky a z nouze činit přednost,“ vysvětloval, proč souhlasil s mírovými podmínkami, které se mu nezamlouvaly.

Tehdy třiaadvacetiletý Habsburk tím narážel na to, jak jeho o dva roky starší, stejně jako on pět let samostatně vládnoucí bratranec a později také švagr Ludvík XIV. uváděl do života ideu francouzské

V bitvě u Mogersdorfu, známé též jako bitva u St. Gotthardu, císařský velitel Raimund Montecuccoli v srpnu 1664 sešikoval své vojsko do půlměsíce a Turkům přecházejícím po dřevěném mostě řeku Raab uštědřil zdrcující porážku.

Císař Leopold I.

Francouzský král Ludvík XIV.

ROZUM PROTI VÍŘE

„přirozené hranice“ na linii Rýn – Alpy – Pyreneje. Její autorství patřilo Armandu Jeanovi du Plessis kardinálu-vévodovi de Richelieu. Jeho nástupce Jules Mazarin ji ještě rozšířil o „nedobytnou“ severní „baštu“, o Brabant patřící španělským Habsburkům. Po čtyřiatřicetileté válce s Madridem vedla od roku 1659 francouzská jižní hranice skutečně Pyrenejemi a na severu patřily Ludvíkovi části Flander, Lucemburska a hrabství Artois. Protože Mazarin oženil Ludvíka se starší dcerou španělského Habsburka Filipa IV. Marií Terezou, bylo zjevné, jaké jsou další francouzské plány. Zdravotní stav Ludvíkova osmapadesátiletého tchána vládnoucího „říši, nad níž slunce nezapadá“, otevíral cestu k tomuto impériu přes manželskou postel, byť zde byl ještě Filipův dědic trůnu Karel, narozený v roce 1661. Toho však nikdo nebral vážně už kvůli tomu, že byl nemocemi postižen ještě více než jeho otec.

Proto Leopold akceptoval v rámci vasvárského míru nejen výměnu vyslanců mezi Vídní a Konstantinopolí a každoroční platbu „darů“ sultánovi, ale i to, že Mehmed IV. bude dále kontrolovat se Sedmihradskem i velkou část Uher rozparcelovanou na čtyři pašaliky a končící pouhých sto čtyřicet kilometrů před Vídní. O to více tento „hanebný mír“, jak znělo Uhrami, rozladil tamní šlechtu, která mluvila dokonce o „zradě“ za její pomoc v boji proti Turkovi. Císař je nejen ponechal na pospas „pohanům“, kterým museli platit daně, ale násilnou rekatolizací podpořenou chováním „německých“ pluků v tamních zimních kvartýrech, které mělo někdy blíže k řádění na dobytých územích, z nich učinil věčné nespokojence, „malkontenty“. Vídeňský dvůr však více než „kverulantští“ Maďaři zaměstnával „král Slunce“, který jako záminku pro další expanzi na své severní hranici využil nevyplacené věno své španělské manželky. Jelikož v Brabantu, Namuru a Mechelenu patřícím Španělsku platilo tzv. devoluční pravidlo, podle něhož měly děti i ženského pohlaví dědické právo před dětmi z dalších manželství, francouzští

právníci udělali z Ludvíkovy choti Marie Terezy Rakouské dědičku Španělského Nizozemí, po němž jejich panovník tolik toužil.

„Vpád Francouzů do Brabantu [...] není nic jiného než začátek nepřátelského pochodu k branám Vídně,“ bubnoval na poplach jeden z nejlepších císařských diplomatů François-Paul de Lisola poté, co se Ludvík 24. května 1668 vydal se svou armádou „na cestu“. Aby se mu císař a Říše příliš nepletli pod nohy, francouzští diplomaté přesvědčili kombinací slibů, peněz a hrozeb část německých kurfiřtů, že bude vhodnější držet se stranou, popřípadě francouzského krále raději rovnou podporovat. Když se k tomu připočte, že Španělsko už několik let válčilo s Portugalci, které Francie samozřejmě finančně povzbuzovala k odporu, výsledek byl nasnadě. Za necelý rok se Ludvík mohl radovat z míru a nových územních zisků na úkor Madridu.

Po celou tu dobu měl francouzský král v rukávu zastrčenou uherskou kartu. „Podporovat velkými výdaji vzdálenou válku“ si ale nepřál už proto, že nebyl podle vlastních slov žádným přítelem „revoltu lidu“. Stačilo, když „ti zločinci“, jak tituloval v soukromí tamní šlechtické předáky, nenechávali v klidu jeho vídeňského příbuzného a nedovolovali mu se dostatečně angažovat proti Francii. O to více císařovi rádci, mezi nimiž tehdy dominoval nejvyšší hofmistr Václav Eusebius kníže Lobkowicz spolu s tajným radou Johannem Weikhardem knížetem Auerspergem, tlačili na Leopolda I., aby učinil uherské rebelii konec. Lobkowicz, který se zhlédl v absolutismu *à la Louis XIV*, prosazoval na nápravu uherských poměrů recept, jenž se osvědčil v jeho rodných českých zemích, tedy tvrdou rekatolizací. Zároveň s tím se snažil sblížit s Francií za účelem dělby španělského dědictví jako předpokladu lepších vztahů mezi Versailles a Hofburgem.

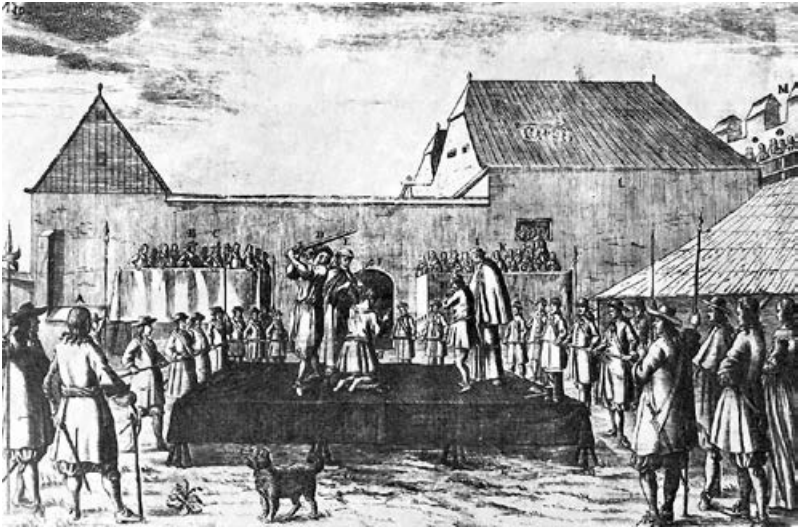
Čím více se však Leopold snažil po vzoru svého dědečka Ferdinanda II. „natáhnout“ Uhrům „české boty“, tím více se

ROZUM PROTI VÍŘE

bouřili. „Nepotřebujeme žádného německého krále. Chceme naše Uhry. Raději Alláha než mši,“ vyhlašovali uherští luteráni a kalvinisté. Turci byli v tomto směru tolerantnější než bigotní Leopold I., byť to dělali jen z toho důvodu, aby měli někoho, kdo bude pracovat a platit jim daně.

Uherští „nespokojenci“ udržovali kontakty s Konstantinopolí prostřednictvím sedmihradského vládce Michaela Apafyho, popřípadě přes správce budínského pašaliku. Na výzvy, aby sultán zahájil tažení proti Rakousku, které umožní Uhrům povstat, odpovídali vezíři stejně: je třeba vyčkat na správný okamžik.

„Nejsem tak zlý,“ povzdechl si Leopold I. po podpisu rozsudků smrti nad trojicí odbojných uherských magnátů Petra Zrinského, Františka Nádasdyho a Františka Krištofa Frangepana (Frankopan). Po jejich popravě koncem dubna 1670 následovaly vojenské trestné výpravy, zatýkání a konfiskace, které Uhry přivedly zdánlivě

Poprava Petra Zrinského a Krištofa Frangepana.

opět „k mravům“, ale pod povrchem vřela „nenávist vůči císaři a vládě“, jak konstatoval jeden francouzský pozorovatel.

Zřízení „gubernia“ jako uherské vlády, pronásledování nekatolíků a nasazení armády vedly k tomu, že řady „nespokojenců“ houstly. Nová šestiletá válka probíhající v letech 1672–1678 mezi Francií a Republikou sedmi nizozemských provincií, do níž se opět zamíchalo i Rakousko, vzbudila v „malkontentech“ naději. Dokonce slíbili Ludvíkovi svatoštěpánskou korunu a „věrnost do poslední kapky krve“, když jim pomůže se rakouského jha zbavit.

Nečekaná otrava jídlem Leopoldova švagra, třiatřicetiletého polského krále Michala Korybuta Wiśniowieckieho v listopadu 1673 umožnila Ludvíkovi rozehrát vedle uherské ještě polskou partii. Kdyby se mu podařilo prosadit na varšavský trůn někoho profrancouzsky smýšlejícího, tlak na Rakousko by se ještě zvýšil. Navíc by tímto kanálem mohl ještě lépe ponoukat Uhry proti Vídni.

„Spolehněte se na mě. Král s námi bude spokojen,“ řekl tehdy čtyřiačtyřicetiletý „velký hetman koruny“ Jan Sobieski, trávící od devatenácti let život válkami proti Tatarům a Turkům, marseilleskému biskupovi Orantovi de Toussaint de Forbin-Janson, kterého poslal jeho panovník do Varšavy, aby zaranžoval královskou volbu podle jeho představ. Rakouský kandidát na polský trůn, Karel Lotrinský, momentálně „vévoda bez vévodství“, o které ho obral už v roce 1669 právě Ludvík XIV., neměl sebemenší šanci. Stejně tak dopadl ale i hlavní francouzský kandidát Louis kníže de Condé a taktéž falcký kurfiřt Wolfgang Wilhelm.

Ludvík XIV. přesto mohl být spokojen. Nový král, jeden z vůdců probourbonské kliky v Polsku Jan III. Sobieski, zvolený 21. května 1674, se zdál být příhodným nástrojem francouzské politiky. Ludvík na něj naléhal, aby co nejdříve ukončil právě probíhající válku s Osmany, čímž by sultánovi umožnil soustředit se na Rakousko. Zároveň měl s pomocí francouzských peněz držet